

[Příležitostné poznámky, 1954]

Ladislav Hejdánek

◆ poznámky, česky, vznik: 27. 8. 1953 / 5. 10. 1954

◆ notes, Czech, origin: 27. 8. 1953 / 5. 10. 1954

54051

Zvířata si hrají; je však značný rozdíl mezi jejich hravostí a např. vysoce intelektuální hrou šachovou nebo karetní. Je tu něco společného? Jistě to, že nejde o nezbytnou funkci životní, nýbrž naopak o zbytnou. Většinou se hravosti mlád'at rozumí jako přípravě na dospělost. Tím se však nic nevyjasňuje, nýbrž ukazuje se pouze na účelnost hravosti. Není však dokázáno ani to, zda tato účelnost patří podstatně ke hře, nebo zda je hra účelná jen mimochodem. Je sice pravda, že dospělá zvířata do velké míry ztrácejí smysl pro hravost, ale jednak je tomu málokdy úplně, jednak např. takový pes si tento smysl nejen udržuje až do stáří, ale dokonce si jej po mnohé stránce tříbí a zušlechťuje. A zvláště u člověka bychom ukázali krajní neporozumění, kdybychom se na hry všelikého druhu dívali jako na pozůstatek z dětství, infantilismus či puerilismus apod.

Hravost, resp. hraní není pouhým prostředkem, nýbrž má jaksi samostatný smysl, má smysl samo v sobě, aniž by se *muselo* k něčemu dalšímu odnášet. (Což neznamená, že se k ničemu dalšímu odnášet *nemůže*.) Tato skutečnost vyniká zvláště u her, které jsou vždycky jakýmsi světem pro sebe.

27. VIII. 53²

54052

Kdy přechází hravost v hru? Hravostí můžeme ovšem rozumět naklonění (náklonnost) živé bytosti k hraní. V tom případě změníme otázku: kdy přechází hraní z pouhé hravosti k hraní ve hře? Je zřejmé, že u hravosti a hraní z pouhé hravosti můžeme ještě jakž takž vystačit s poukazem na biologické funkce apod. Není tomu tak už u her; ostatně se ukáže, že bližší prozkoumání charakteru hry nám může zpětně vrhnout světlo i na samu hravost.

Především hravost ukazuje nadbytek životní energie. Základní potřeby životní (jmenujme tak materiální potřeby) jsou ukojeny: nastává chvíle volna, oddechu, která nemůže být zcela vyplněna spánkem. Nadbytek energie tlačí k nějakému rozvinutí aktivity organismu. Životní funkce se rozjedou, ale jaksi naprázdno, jen symbolicky: kočka si hraje s myší, místo aby ji zabila a sežrala. Ostatně už to, že kočka chytá více myší, než může sežrat, a že dokonce nosí myši ukázat, je jakýmsi náznakem hravosti.

27. VIII. 53

54053

Že ani samotnou hravost, resp. hraní z pouhé hravosti nelze vysvětlit odkazem na biologické funkce, je patrné z toho, že hraní není činností nezaměřenou, že není aktivitou provozovanou naprázdno (něčím takovým jsou kupř. pohyby ze sna – pozoroval jsem jednou psa [u Cepků]). Když si kotě hraje třeba s kouskem papíru nebo když si náš černý kocour ještě v jednom roce

¹ Jde o přípravné poznámky opatřené na titulní straně označením „B/54 – VIII. Hra“ a po levé straně na jednotlivých listech razítkem „Pravá skutečnost“. – Pozn. red.

² Správně snad má být (stejně jako v datacích následujících čtyř odstavců) „27. VIII. 54“. – Pozn. red.

hrál s pingpongovým míčkem, je docela jasné, že to není omyl nebo záměna míčku za myš. Pohyby jsou přizpůsobeny tomu, že míček sám neutíká, a tak kromě toho, že je „jakoby“ chytán, je zároveň vždy postrkován střídavě jednou a druhou prackou. Podobně při škádlení kocour kousal, ale nikdy ne „doopravdy“, nýbrž opět pouze „jakoby“. Pro hraní je tedy podstatné, že není činností naprázdno, nýbrž že je pevně zaměřeno; a že oněch funkcí, které v „opravdovém životě“, tj. mimo hru, používá plně, ve hře (v hraní) používá rovněž, ale jen „jakoby“, tj. v námakově, symbolicky, částečně, nikoli až do konce „opravdového“, nýbrž jaksi „domluveného“, konce „podle pravidel“.

27. VIII. 53

54054

Naproti pouhému hraní z hravosti stojí hraní ve hře. A hra je charakterizována tím, že se v ní neuplatňují pouze aktivity z „vážného světa“, provozované jenom „jakoby“, nýbrž že tu vznikají specifické aktivity, které jinde než ve hře nemají místa. Začíná to už tím, že hra má svá pravidla. Stanovení pravidla je první takovou aktivitou, která náleží jen hře samotné; právě takovou specifickou aktivitou je přesné dodržování stanovených pravidel. Znázornit si to můžeme kupř. na <šachách>.³ Figurky jsou rozličného tvaru, ale zacházení s nimi nevyplývá z jejich tvaru, nýbrž z vlastností, které jim jsou přiřazeny, započteny, z pravidel, jimiž se jejich pohyb má řídit. Kdo by našel figurky v šachovnici, nezná ještě šachy. Jak průběh hry, tak i její cíl je určen pravidly, která jsou stanovena svobodným rozhodnutím člověka. Proto také u zvířat nemůžeme mluvit o hrách, nýbrž pouze o hravosti a o hraní z pouhé hravosti.

27. VIII. 53

54055

Každá hra se vyznačuje svou ohraničeností, uzavřeností vůči „opravdovému světu“. To neznamena jenom, že má své místo (prostor hry), svůj počátek, průběh a konec, nýbrž především to, že není prostého, objektivního přechodu mezi procesy reálného světa a toho světa, který je vytvořen hrou. Tento „hraný“ svět má subjektivní charakter; vše, co se v něm děje, prochází nutně subjektivním, a dokonce většinou i subjektivním prostřednictvím. Prozkoumání povahy hry nás musí dovést také k novému pohledu na charakter subjektivity. Hra se už k ničemu dalšímu nevztahuje, nemůže se vysvětlovat „obrážením“; není druhotná, následná, nedoprovází nic základnějšího, nýbrž má svou samostatnost. Proto musíme takovouto samostatnost zásadně přiznat každé subjektivitě; i tam, kde dodatečně, druhotně je subjektivita zaměřena k určitému napodobení, otisku, obrázení atd. (jak se tomu nevhodně říká). To je důležitý význam teorie hry pro mnohé obory f[iloso]fické.

27. VIII. 53

³ V rukopise: „šaších“. – Pozn. red.

54056

„Filosofovat o hře nemůže být ničím jiným než filosofickou hrou. Jenom tak může být f[iloso]fie práva skutečnosti, o níž vykládá. Hrou je ovšem možno zabývat se i vědecky... Ale filosofie navíc musí s hrou sympatizovat – a nejen planými slovy. Jsou témata, v nichž si filosofie musí (a může!) vyhrát. A toto téma je k tomu zajisté nejpovolanější.“

(Z dopisu Bedřichovi L[oewensteinovi] 30. 8. 54) [28.–30. 8.]

To nelze povšechně zobecnit – to se rozumí. Ale může-li f[iloso]fie s něčím sympatizovat, musí toho být schopna, mocna. To je specifikum f[iloso]fie proti vědám. Sympatizuje-li f[iloso]fie s vědou, musí umět být vědeckou; sympatizuje-li s uměním, musí dokázat být uměním; a má-li sympatie ke hře, musí si sama umět hrát. A to všechno z prostého důvodu: o hraní můžeme filosofovat jen na základě reflexe. Jestliže však chce f[iloso]fie zabrat skutečně hluboko, musí si umožnit reflexi, již by mířila na sebe, a to jest v daném případě na své hraní, na svou hru.

5. IX. 54

54057

„... proč by hra neměla být ‚fyzilogicky determinovanou psychickou reakcí‘, a hlavně proč by měla stát *proti* účelovosti obyčejného světa a logice.“

Vyjdu odtud: kdo by chtěl dokázat, že jde o pouhou biologickou funkci, musel by uvést analogii mezi všemi hlavními strukturálními rysy jiných biologických funkcí a touto „funkcí“. A to by se mu právě nemohlo povést, neboť struktura hry má specifické znaky, které nenajdeme u žádné biologické funkce. Pokud jde totiž o funkce ovládané pudem, tj. nekontrolované vědomím (ani náznaky vědomí), pak jsou tyto funkce ve smyslu subjektivním (význam podle dis[ertace])⁴ slepé, tj. míří naslepo čili nemíří konkrétně nikam, nemají subjektivní intenci (i když ovšem jsou silně intencionální). Můžeme aranžovat situaci tak, že funkce probíhá, aniž by dosáhla svého cíle; a nejen to, aniž by se jen trochu změnila vzhledem ke změně podmínek. (Příklady jsou známy a hojně jsou udávány.) Na druhé straně může jít o cílevědomou (biologickou) akci, která musí mít svůj předmět (cíl), na nějž míří. Tak při opatrování potravy, v boji apod. Hra se však nepodobá ani jedné z obou možností. Žádný vnější cíl

(z dopisu Bédřovi 27.–30. 8. 54.)

54058 →

54058

54057 ←

před ní nestojí, k žádnému se neupíná; a přece není činností naprázdno, naslepo. Má smysl sama v sobě. Hra se hraje pro hru samotnou; teprve snad druhotně se může odůvodňovat účelností apod. Je to však vždycky odůvodňování z pozic mimo hru. Hra sama nedbá vůbec těchto důvodů; má svou vlastní logiku a své vlastní důvody. Dokonce i tam, kde se ve hře uplatňují

⁴ Srv. L. Hejdánek, *Pojetí pravdy a některé jeho ontologické předpoklady* [strojopis], Praha 1952, zejm. str. 154–156, 208–209. – Pozn. red.

opravdu biologické funkce, dostávají nový rys: neprobíhají v plnosti, nýbrž jen „jakoby“, stávají se pouze symbolickou činností, která sice připomíná „opravdový“ průběh, ale je nově, jinak integrována, jinam zacílena. (Např. když si kočka hraje s pingpongovým míčkem.) A zvláště pak je hra charakterizována specifickými aktivitami, které jinde než ve hře nemají smyslu ani místa. Takovou specifickou aktivitou je především stanovení pravidel a hned potom jejich dodržování. (Krom dalších.)

(Z dopisu Bedř[ichovi] L[ewensteinovi] 27.–30. 8. 54)

54059 →

54059

54058 ←

Specifičnost hry, o níž jsme se právě zmínili, je neobyčejně důležitá pro genezi reflexe. (Na tuto souvislost jsem byl upozorněn právě vysoce inspirujícím výkladem Huizingovým v Tvém podání.) Už když jsem psal dis[ertaci], připadal mi přechod od teorie akce k teorii reflexe dost náhlý. Teprve nyní vidím přesně, co tam chybělo. Aby se směr akce od subjektu přes jeho vnější stránku do okolní reality, tj. navenek, mohl „ohnout“ zpět, musí získat nejprve určitou volnost, jistý odstup od vnější reality. O tomto odstupu jsem vůbec nic neřekl, vůbec jsem opominul podrobit jej zkoumání, ba dokonce jsem naň vůbec neupozornil. A přece jde o věc nesmírné závažnosti. Celá teorie subjektivity tím dospívá na vědeckou úroveň. Už tu proti sobě nebudou stát dva výklady, dvojí pojetí, ale jedno *zřejmě* bude výkladem, kdežto druhé ideologií, zastřením.

(Z dopisu Bedř[ichovi] Loew[ensteinovi] 27.–30. 8. 54)

54060 →

54060

54059 ←

Každá hra se vyznačuje svou ohraničeností, uzavřeností vůči „opravdovému světu“, tj. uskutečňuje právě onen odstup od reality, aniž by byla subjektem. V dis[ertaci] jsem totiž ukazoval na jeden druh odstupu. Šlo tam o to, že subjekt potřebuje ve svém poznávání a vůbec ve všem útočení na realitu jakéhosi odstupu od ní, neboť bez odstupu není přístup. Odstup ten se uskutečňoval zpevněním a prohloubením vnitřní stránky subjektu čili subjektivností. V našem případě však zřejmě nemůže jít o subjektivnost, neboť subjektem by tu nebyla bytost, která je ve hře, nýbrž hra sama. Kdyby „odstupovala“ sama bytost, byla by v odstupu i od samotné hry, a tak by tento odstup znamenal konec hry. Nám však jde o odstup, který je hrou a ve hře naopak právě realizován. Jde tedy nikoli o odstup subjektivní, nýbrž – jak hned ukážeme – o odstup subjektivní.

(Z dopisu Bedř[ichovi] Loew[ensteinovi] 27.–30. 8. 54.)

54061 →

54061

54060 ←

Vše, co se děje ve světě hry, prochází subjektivním prostřednictvím: samotné materiálie hry (kostky, tabule či deska apod.) nepatří ke hře leč svým významem, tj. tím, čím (za co) ve hře platí, a nikoli, čím i jinak jsou. Aktivita hráčská je k nim (k jejich realitě) tedy zaměřena jen mimochodem; hlavní její pozornost je upřena na cosi, čeho jsou materiálie jen nahodilým nositelem, co je jim pouze přičteno a co ve skutečnosti neexistuje mimo hranice hry. Intence hráčské aktivity je tedy zřejmě uvolněna od svého svazku s předmětným světem; aktivita tu není spoluurčena předmětem, předmětností, nýbrž pouze subjektem – a *pravidly* (i cílem) *hry*. Je tedy uvolněna od objektivitu, má svůj odstup od ní. Není to pouze odstup subjektu, kterým je charakterizována každá aktivita, nýbrž je to odstup aktivity samé, odstup její intence. Tedy odstup nikoli pouze subjektivní, nýbrž subjektivní.

(Z dopisu Bedř[ichovi] Loew[ensteinovi] 27.–30. 8. 54)

54062 →

54062

54061 ←

Subjektivita dosahuje tímto svým odstupem určité samostatnosti; není už pouhým doprovodem, odvozeninou, epifenomémem akcí. Získává možnost mířit na tzv. ideální objekty. Ale svou novou samostatností si buduje subjektivita otevřený přístup (nového druhu, nové úrovně) zpět k předmětnosti: přestává být sevřena do forem ideologie, stává se ideou, teorií, filosofií. Teprve na této cestě je jí otevřeno poznání, teprve tu je vlastní místo, na němž se zjevuje, vtěluje pravda jakožto pravda.

Hra je tedy důležitou etapou vývoje, jímž se duch emancipuje z vnějšího sevření i jímž si vnějšnost, předmětnost podmaňuje v teorii. Teorie hry má proto obrovský význam pro mnohé obory filosofické.

(Z dopisu Bedř[ichovi] Loew[ensteinovi] 27.–30. 8. 54.)

54063 →

54063

54062 ←

Souhlasím s Huizingou i v tom, že pravidla hry (alespoň původně) nemají vůbec etického přízvuku. Nicméně svět „étosu“ je otevřen právě tím, že je postaveno nějaké pravidlo, které je mírou naší aktivity. Nyní se pravidlo může emancipovat a vykročit ze světa hry, aniž by pozbylo své závaznosti a platnosti. Zvláště se tak stávalo tam, kde byl svět a život lidí pojat jako hra, jako zápas. A tak se stávalo již odedávna, že pravidla, která byla postavena na základě technické zkušenosti, a pravidla, která byla postavena jen pro svět hry, dala vzájemným působením a ovlivňováním život pravidlům morálním. Bylo by jistě zajímavé to sledovat z tohoto hlediska.

(Z dopisu Bedř[ichu] Loew[ensteinovi] 27.–30. 8. 54)

54064

Ve smyslu onoho „pozdního pokusu o vystižení oblasti, která *není* hrou“ (Huizinga) postavme si otázku: není také např. filosofie hrou? A ne-li docela, tedy nakolik a v jakém vztahu vůbec je ke hře?

Je totiž docela jasné, že – ať už chápeme f[iloso]fii jakkoliv – máme potřebí ke každé f[iloso]fické práci obrovského aparátu. Kde jsme vzali tento aparát? Tu nejde jenom o obyčejnou řeč ani o obyčejné myšlení. F[iloso]fický myšlenkový aparát zná metodiku, kterou nemohl nikde okoukat; má pojmy, které slouží jenom f[iloso]fii; používá myšlenkových struktur a schémat, jimž nenajdeme obdoby jinde. Původ jejich můžeme hledat jen ve f[iloso]fické invenci. Domnívat se, že myšlení je odrazem reality (stručný charakter m[ar]x[istického] pojetí), znamená zapomínat, že ona „odrazovost“ není způsobem vzniku, nýbrž leda výsledkem, cílem myšlení (správného).

(Z neposlaného dopisu Bedř[ichovi] Loew[ensteinovi] 27. 8. 54.)

54065 →

54065

54064 ←

Pravdivá myšlenka nevzniká procesem odrazu, resp. odrážení; „obráží“ realitu svým zaměřením, svou intencí. Ale teď právě tu máme otázku: jak taková myšlenka vzniká?⁵

Nám už nejsou neznámé pokusy takového Jenningse (*Behaviour of Lower Organisms*)⁶ a u nás J. B. Kozáka v jednom údobí (*Zákon ekonomisace životních funkcí a jeho význam pro teorii logickou v Novém Atheneu*),⁷ které chtěly pochopit ať biologickou, ať myšlenkovou „správnost“ jako výsledek „zkoušek a omylů“. Co však může všechno být zkouškou? Co to je vůbec zkouška? Pojata biologicky je zkouška nutností. Situace si nevyhnutelně žádá řešení a individuum je nuceno něco „na zkoušku“ podniknout. Ale už v oblasti „kulturní“ je tomu docela jinak. I tam má zkouška své místo: nový typ harmonizace v hudbě; sledování únosnosti nějaké myšlenky, která nám přišla jako okamžitý

(z neposlaného dopisu Bedř[ichu] Loew[ensteinovi] 27. 8. 54.)

54066 →

54066

54065 ←

nápad, ve vědě, ve f[iloso]fii; vůbec všechno experimentování v těchto oblastech, pokud není diktováno leč teoretickým nebo estetickým interesem.

V jakém poměru je taková zkouška ke hře? Na první pohled se nezdá, že bychom mohli dojít něčeho významnějšího, upřeme-li svou pozornost právě na toto místo. Zkouška a omyl mají ve

⁵ Později jiným inkoustem připsáno: „A hlavně: jak je ona intence, zaměření možné? *Odstup!* Viz: 54061.“ – Pozn. red.

⁶ H. S. Jennings, *Behavior of the Lower Organisms*, New York 1906. – Pozn. red.

⁷ J. B. Kozák, *Zákon ekonomisace životních funkcí a jeho důsledky pro teorii logickou*, in: *Nové Atheneum. Měsíčník vědecký*, 1, 1920, sv. 2, č. 1, str. 17–37; č. 4, str. 241–262; č. 5, str. 321–353. – Pozn. red.

hře totéž místo jako ve vážné, nutné činnosti lidské. Nezdá se, že by hra byla spřízněnější se zkouškou než ne-hra, než „vážná činnost“. Ale co je důležité a co mám na mysli, že tomu tak je ve hře, tj. uprostřed hry. Ale kde se tu hra vzala? Ta musila vzniknout rovněž intencí, a tedy konec konců zkouškou a omylem. Teď jsme však u věci: můžeme zde mluvit vůbec o „zkoušce a omylu“, když tu nebylo nic pevného, nic nutného, nic

(z neposlaného dopisu Bedř[ichovi] Loew[ensteinovi] 27. 8. 54.)

54067 →

54067

54066 ←

z vnějška tlačícího, když ergo k omylu nemohlo vůbec dojít (v obvyklém smyslu slova), a tudíž ani zkouška tu nemohla být v pravém smyslu zkouškou?

Docházíme k tomu, že hra jest buď sama něčím základnějším, „primárnějším“ než „zkouška a omyl“ – anebo že je jinou cestou téže primární funkce, jejíž jednou možností je i „zkouška a omyl“. Ale pozor: je tu mnoho klíčků. Nesporně primární primární funkcí je hravost. Ale to je jenom naklonění bytosti k hraní. Ačkoliv si kotě dovede vyhrát samo dlouhé hodiny, přece je zřejmé, že každé své „hry“, resp. svého „hraní“ zanechá, jakmile mu aranžujeme (dosti sugestivní, tj. ne vyloženě tupou) nějakou hru (hraní) přicházející jakoby z objektivna (tj. od nás).

(Z neposlaného dopisu Bedř[ichovi] Loew[ensteinovi] 27. 8. 54.)